BG Pulse Journal USA
ISSN:1947-2536 http://www.bgpulseusa.com/index.php/bg

# BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNI O‘QUV DEKOMPENSATSIYASI KUZATILADIGAN O‘QUVCHILARNI PEDAGOGIK QO‘LLAB-QUVVATLASHGA TAYYORLASHNING NAZARIY ASOSLARI

**Nurullayeva Shaxlo Uktamovna**
Qarshi davlat universiteti professori
E-mail: shaxlo_nur73@mail.ru
**Shodmonova Zilola Bozorovna**
Qarshi davlat universiteti o’qituvchisi
E-mail: shodmonova.2020@mail.ru

**Annotatsiya.** Mazkur maqolada bo‘lajak o‘qituvchilarni o‘quv dekompensatsiyasi kuzatiladigan o‘quvchilarni pedagogik qo‘llab-quvvatlashga tayyorlashning nazariy asoslari yoritilgan. O‘quv dekompensatsiyasi tushunchasining mazmun-mohiyati, uning kelib chiqish omillari, turlari, mezonlari va ko‘rsatkichlari tahlil qilingan. Shuningdek, o‘quv dekompensatsiyasi kuzatiladigan o‘quvchilarning pedagogik tavsifi hamda ularga funksional yondashuv asosida pedagogik yordam ko‘rsatish yo‘nalishlari ochib berilgan. Tadqiqotda differensial yondashuv, pedagogik qo‘llab-quvvatlash va ota-onalar bilan hamkorlikning ahamiyati asoslangan.

**Kalit so‘zlar:** dekompensatsiyasi, qo‘llab-quvvatlash, funksional yondashuv, differensial, motivatsiyasi, bilish faoliyati, emotsional holat, kommunikativ faollik, ijtimoiy moslashuv, pedagogik kompetentlik.

**Аннотация.** В данной статье рассматриваются теоретические основы подготовки будущих учителей к педагогической поддержке учащихся с декомпенсацией в обучении. Анализируется сущность понятия декомпенсации в обучении, факторы ее возникновения, типы, критерии и показатели. Также раскрывается педагогическое описание учащихся с декомпенсацией в обучении и направления оказания им педагогической поддержки на основе функционального подхода. Исследование основано на важности дифференцированного подхода, педагогической поддержки и сотрудничества с родителями.

**Ключевые слова**: декомпенсация, поддержка, функциональный подход, дифференцированный, мотивация, познавательная деятельность, эмоциональное состояние, коммуникативная деятельность, социальная адаптация, педагогическая компетентность.

**Abstract.** This article examines the theoretical foundations for preparing future teachers to provide pedagogical support to students with learning disabilities. The concept of learning disabilities, the factors that lead to them, their types, criteria, and indicators are analyzed. A pedagogical description of students with learning disabilities and areas for providing them with pedagogical support based on a functional approach are also presented. The study emphasizes the importance of a differentiated approach, pedagogical support, and collaboration with parents.

**Keywords:** learning disabilities, support, functional approach, differentiated approach, motivation, cognitive activity, emotional state, communicative activity, social adaptation, pedagogical competence.

**Kirish.** Mamlakatimizda ta’lim tizimini modernizatsiya qilish, uning sifat va samaradorligini oshirish hamda xalqaro standartlar darajasiga olib chiqish davlat siyosatining ustuvor

yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Mazkur jarayonda bo‘lajak o‘qituvchilarni zamonaviy kasbiy kompetensiyalar asosida tayyorlash masalasi alohida ahamiyat kasb etmoqda. Chunki, ta’lim tizimining muvaffaqiyati, avvalo, pedagog kadrlarning kasbiy tayyorgarligi, innovatsion faoliyatga tayyorligi va pedagogik mahoratiga bog‘liqdir.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev ta’kidlaganidek, «Ta’lim sifatini ta’minlashning eng muhim sharti – bu o‘qituvchilarni tayyorlash va ularning malakasini oshirishning mustahkam tizimini yaratishdir» [1]. Shu nuqtai nazardan, pedagogik oliy ta’lim muassasalarida bo‘lajak o‘qituvchilarni tayyorlash mazmuni, shakl va metodlarini takomillashtirish dolzarb vazifa sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Shu jumladan, ta’lim berish jarayonida ayrim o‘quvchilar o‘z tengdoshlariga nisbatan o‘quv materiallarini o‘zlashtirishda qiyinchiliklarga duch keladi. Ushbu holat pedagogika va psixologiya fanlarida o‘quv dekompensatsiyasi tushunchasi orqali izohlanadi [2].

"Dekompensatsiya" atamasi lotincha de – yo‘qotish va compensatio – qoplash so‘zlaridan kelib chiqqan bo‘lib, avval mavjud bo‘lgan moslashuv yoki kompensator imkoniyatlarning susayishi yoki yo‘qolishini anglatadi [3].

Pedagogik nuqtai nazardan, o‘quv dekompensatsiyasi o‘quvchining bilim, ko‘nikma va malakalarni egallash jarayonida yuzaga keladigan qiyinchiliklar natijasida o‘quv faoliyati samaradorligining pasayishi bilan tavsiflanadigan holat hisoblanadi. Bunday o‘quvchilar o‘quv topshiriqlarini bajarishda sustlik, dars materiallarini tushunishda qiyinchilik, mustaqil ishlash ko‘nikmalarining yetarli shakllanmaganligi hamda o‘quv motivatsiyasining pasayishi bilan ajralib turadi.

O‘quv dekompensatsiyasi kuzatiladigan o‘quvchilar bilan ishlashda pedagogik qo‘llab-quvvatlash, differensial yondashuv, korreksion-rivojlantiruvchi mashg‘ulotlar hamda ijtimoiy-psixologik yordam muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur chora-tadbirlar o‘quvchilarning bilish faoliyatini faollashtirish, o‘quv motivatsiyasini oshirish va ularning ta’lim jarayoniga muvaffaqiyatli integratsiyasini ta’minlashga xizmat qiladi.

**Muammoning o’rganilganlik darajasi**. Bo‘lajak o‘qituvchilarni o‘quv dekompensatsiyasi kuzatiladigan o‘quvchilarni pedagogik qo‘llab-quvvatlashga tayyorlash muammosi pedagogika, pedagogik psixologiya va kasbiy ta’lim nazariyasining dolzarb yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Mazkur muammoning ayrim jihatlari mahalliy va xorijiy olimlar tomonidan o‘rganilgan.

O‘quv faoliyatidagi qiyinchiliklar, o‘zlashtirmaslik sabablari hamda o‘quvchilar rivojlanishiga ta’sir etuvchi omillar L.S. Vygotskiy, A.N. Leontyev, S.L. Rubinshteyn, D.B. Elkonin va V.V. Davydovlarning ilmiy tadqiqotlarida yoritilgan. Mazkur olimlar o‘quv faoliyatining psixologik asoslari, bilish jarayonlarining rivojlanishi va ta’lim jarayonida yuzaga keladigan qiyinchiliklarning sabablarini ilmiy jihatdan asoslab berganlar [4].

Respublikamiz olimlaridan R.H. Djuraev, N.A. Muslimov, U.Q. Tolipov, O. Hasanboyeva, A. Xoliqov, Sh. Sharipov va M. Inomovalar pedagog kadrlar tayyorlash, kasbiy kompetentlikni rivojlantirish hamda zamonaviy pedagogik texnologiyalarni ta’lim jarayoniga joriy etish masalalarini tadqiq etganlar.

**Metodologiya.** O‘quv dekompensatsiyasi o‘quvchilarning ta’lim faoliyatida yuzaga keladigan qiyinchiliklarning namoyon bo‘lish xususiyatlariga ko‘ra bir necha turlarga ajratiladi. Ushbu tasnif pedagogik qo‘llab-quvvatlashning mazmuni va shakllarini belgilashda muhim ahamiyat kasb etadi.

O‘quv dekompensatsiyasining turlari:

1. Kognitiv dekompensatsiya. Bilish jarayonlari bilan bog‘liq qiyinchiliklarni ifodalaydi. Bunda o‘quvchilarda diqqatning beqarorligi, xotira hajmining cheklanganligi, mantiqiy fikrlash va tahlil qilish ko‘nikmalarining sust rivojlanganligi kuzatiladi.

2. Motivatsion dekompensatsiya. O‘quv faoliyatiga bo‘lgan qiziqishning pasayishi, bilim olishga intilishning sustligi va o‘quv topshiriqlarini bajarishga nisbatan loqaydlik bilan tavsiflanadi.

3. Emotsional-irodaviy dekompensatsiya. O‘quvchida o‘ziga ishonchsizlik, xavotir, qo‘rquv, muvaffaqiyatsizlikdan cho‘chish, qat’iyatsizlik kabi holatlar namoyon bo‘ladi.

4. Kommunikativ dekompensatsiya. Tengdoshlar va o‘qituvchilar bilan muloqot qilishdagi qiyinchiliklar, fikrni erkin ifoda eta olmaslik va jamoaviy faoliyatga moslashishdagi muammolar bilan xarakterlanadi.

5. Ijtimoiy dekompensatsiya. O‘quvchining maktab va jamiyat talablariga moslashishida yuzaga keladigan qiyinchiliklar, ijtimoiy faollikning pastligi hamda ijtimoiy rollarni bajarishdagi muammolarni qamrab oladi [5].

O‘quv dekompensatsiyasini aniqlash va baholashda quyidagi mezonlardan foydalanish maqsadga muvofiq:

1. Bilish faoliyati mezoni.
2. O‘quv motivatsiyasi mezoni.
3. Emotsional holat mezoni.
4. Kommunikativ faollik mezoni.
5. Ijtimoiy moslashuv mezoni [6].

O‘quv dekompensatsiyasining ko‘rsatkichlari o‘quvchining ta’lim faoliyatidagi qiyinchiliklarni kompleks baholashga xizmat qiladi.

1-jadval

O‘quv dekompensatsiyasining ko‘rsatkichlari

| Mezonlar | Ko‘rsatkichlar |
|---|---|
| Bilish faoliyati | Diqqatning barqarorligi, xotira rivojlanganligi, mantiqiy fikrlash, tahlil qilish va umumlashtirish ko‘nikmalari |
| O‘quv motivatsiyasi | Bilim olishga qiziqish, topshiriqlarni bajarishga mas’uliyatli yondashish, mustaqil ishlashga intilish |
| Emotsional holat | O‘ziga ishonch, muvaffaqiyatga intilish, hissiy barqarorlik |
| Kommunikativ faollik | Muloqotga kirishuvchanlik, guruhli ishlarda ishtirok etish, fikrini erkin ifodalash |
| Ijtimoiy moslashuv | Maktab muhitiga moslashish, tengdoshlari bilan hamkorlik qilish, ijtimoiy faollik |

O‘quv dekompensatsiyasi kuzatiladigan o‘quvchilar — bu o‘zlashtirish imkoniyatlari mavjud bo‘lishiga qaramasdan, turli pedagogik, psixologik va ijtimoiy omillar ta’sirida ta’lim jarayonida barqaror qiyinchiliklarga duch keladigan o‘quvchilar hisoblanadi. Ular odatda o‘quv materiallarini o‘zlashtirish sur’atining sekinligi, bilimlarni amaliyotda qo‘llashdagi qiyinchiliklar hamda bilish faoliyatining yetarli darajada rivojlanmaganligi bilan tavsiflanadi [7].

Mazkur toifadagi o‘quvchilarning pedagogik tavsifida birinchi navbatda ularning bilish faoliyatidagi o‘ziga xos xususiyatlari namoyon bo‘ladi. Xususan, diqqatning beqarorligi, xotira hajmining cheklanganligi, tafakkur operatsiyalarining sust rivojlanganligi, tahlil qilish, taqqoslash, umumlashtirish va xulosa chiqarish ko‘nikmalarining yetarli shakllanmaganligi kuzatiladi. Natijada ular yangi bilimlarni o‘zlashtirishda va murakkab o‘quv vazifalarini bajarishda qiyinchiliklarga duch keladilar [8].

Mazkur o‘quvchilarda emotsional-irodaviy sohada ham ayrim muammolar kuzatiladi. Jumladan, xavotirlanish, tortinchoqlik, o‘ziga ishonchsizlik, qat’iyatsizlik va muvaffaqiyatsizlikdan

qo‘rqish kabi holatlar ularning o‘quv faoliyatiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Ayrim hollarda esa aksincha, tajovuzkorlik, dars intizomini buzish yoki salbiy xulq-atvor shakllari namoyon bo‘lishi mumkin.

Pedagogik nuqtai nazardan, o‘quv dekompensatsiyasi kuzatiladigan o‘quvchilar bilan ishlashda differensial yondashuv, individual ta’lim strategiyalari, pedagogik qo‘llab-quvvatlash va korreksion-rivojlantiruvchi metodlardan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, o‘quvchilarning individual imkoniyatlari, qiziqishlari va ehtiyojlarini hisobga olgan holda ta’lim jarayonini tashkil etish ularning bilish faolligini oshirish va ta’lim natijalarini yaxshilashga xizmat qiladi [9].

O‘quv dekompensatsiyasi kuzatiladigan o‘quvchilarda o‘quv faoliyatining pasayishi, bilimlarni o‘zlashtirishdagi qiyinchiliklar, motivatsiyaning susayishi, emotsional zo‘riqish va ijtimoiy moslashuv muammolari kuzatiladi [10]. Bunday o‘quvchilarga yordam ko‘rsatishda funksional yondashuv muhim ahamiyatga ega bo‘lib, u o‘quvchining mavjud imkoniyatlari, ehtiyojlari va real hayotiy faoliyatini hisobga olgan holda pedagogik qo‘llab-quvvatlashni tashkil etishni nazarda tutadi.

2-jadval

Funksional yondashuv asosida yordam berish yo‘nalishlari

| **O‘quv dekompensatsiyasining sababi** | **Aniqlash mezonlari** | **Pedagogik yordam choralari** | **Kutilayotgan natija** |
|---|---|---|---|
| **Bilimlardagi bo‘shliqlar** | Fanlardan past o‘zlashtirish, topshiriqlarni bajarishda qiyinchiliklar | Individual mashg‘ulotlar, qo‘shimcha tushuntirishlar, differensial topshiriqlar | Bilimlardagi bo‘shliqlar bartaraf etiladi, o‘zlashtirish yaxshilanadi |
| **Motivatsiyaning pasayishi** | Darslarga qiziqmaslik, faollikning sustligi, topshiriqlarni bajarishni istamaslik | Rag‘batlantirish, qiziqarli metodlardan foydalanish, amaliy faoliyatlarni tashkil etish | O‘quv motivatsiyasi va faolligi ortadi |
| **Psixologik muammolar** | O‘ziga ishonchsizlik, xavotir, stress, muloqotdagi qiyinchiliklar | Psixologik maslahatlar, ijobiy qo‘llab-quvvatlash, psixolog bilan hamkorlik | Emotsional holat barqarorlashadi, o‘ziga ishonch kuchayadi |
| **Oilaviy omillar** | Ota-ona nazoratining sustligi, oiladagi nizolar, ta’limga e’tiborning yetishmasligi | Ota-onalar bilan hamkorlik, pedagogik maslahatlar, oilaviy qo‘llab-quvvatlashni kuchaytirish | Oila va maktab hamkorligi yaxshilanadi |

3-jadval

O‘quv dekompensatsiyasi kuzatiladigan o‘quvchilarning o‘quv faoliyatini differensial tashkil etishning funksional yo‘nalishlari.

| **Differensial** | **Mazmuni** | **Amalga** | **Kutilayotgan** |
|---|---|---|---|

| yondashuv shakllari | | oshirish usullari | natija |
|---|---|---|---|
| **Soddalashtirilgan topshiriqlar** | O‘quvchining bilim va imkoniyatlariga moslashtirilgan vazifalarni berish | Murakkab topshiriqlarni qismlarga ajratish, ko‘rgazmali vositalardan foydalanish | Topshiriqlarni muvaffaqiyatli bajarish imkoniyati ortadi |
| **Bosqichma-bosqich o‘qitish** | O‘quv materialini ketma-ket va tizimli o‘zlashtirishni tashkil etish | Oddiydan murakkabga tamoyili asosida o‘qitish, algoritmik yo‘riqnomalar berish | Bilimlarni puxta va izchil o‘zlashtirish ta’minlanadi |
| **Individual mashg‘ulotlar** | O‘quvchining shaxsiy ehtiyojlari va qiyinchiliklarini hisobga olgan holda ishlash | Yakka tartibdagi konsultatsiyalar, maxsus mashqlar tashkil etish | Bilimlardagi bo‘shliqlar bartaraf etiladi |
| **Kichik guruh mashg‘ulotlari** | O‘xshash qiyinchiliklarga ega o‘quvchilar bilan hamkorlikda ishlash | Guruhiy topshiriqlar, hamkorlikdagi o‘qitish metodlaridan foydalanish | Muloqot va hamkorlik ko‘nikmalari rivojlanadi |

Differensial tashkil etilgan ta’lim jarayoni o‘quvchilarning individual imkoniyatlari va ehtiyojlarini hisobga olishga xizmat qiladi. Natijada o‘quvchilar topshiriqlarni muvaffaqiyatli bajara oladi, o‘z kuchiga bo‘lgan ishonchi ortadi hamda muvaffaqiyat hissi shakllanadi. Bu esa o‘quv dekompensatsiyasining salbiy ta’sirlarini kamaytirishda muhim omil hisoblanadi.

O‘quv dekompensatsiyasi kuzatiladigan o‘quvchilarda emotsional zo‘riqish, o‘ziga ishonchsizlik, muvaffaqiyatsizlikdan qo‘rqish kabi holatlar tez-tez uchrab turadi. Shu sababli ularning psixologik holatini qo‘llab-quvvatlash va emotsional barqarorligini ta’minlash muhim pedagogik vazifa hisoblanadi.

**Tadqiqot natijalari.** Tadqiqot natijasida o‘quv dekompensatsiyasining pedagogik va psixologik mohiyati aniqlashtirildi hamda uning kognitiv, motivatsion, emotsional-irodaviy, kommunikativ va ijtimoiy turlari tavsiflandi. O‘quv dekompensatsiyasini baholash mezonlari va ko‘rsatkichlari tizimlashtirildi. O‘quv dekompensatsiyasi kuzatiladigan o‘quvchilarning pedagogik tavsifi ishlab chiqildi hamda ularga funksional yondashuv asosida pedagogik yordam ko‘rsatishning asosiy yo‘nalishlari belgilandi. Shuningdek, differensial ta’limni tashkil etish, emotsional qo‘llab-quvvatlash va ota-onalar bilan hamkorlik qilishning samarali shakllari tavsiya etildi.

**Xulosa.** O‘quv dekompensatsiyasi kuzatiladigan o‘quvchilar bilan samarali ishlash bo‘lajak o‘qituvchilardan maxsus pedagogik bilim, ko‘nikma va kompetensiyalarni talab etadi. Shu sababli pedagog kadrlarni tayyorlash jarayonida o‘quvchilarning individual xususiyatlarini aniqlash, differensial yondashuvni qo‘llash, pedagogik qo‘llab-quvvatlash strategiyalarini ishlab chiqish hamda ota-onalar bilan hamkorlikni tashkil etishga alohida e’tibor qaratish zarur. Funksional yondashuv asosida tashkil etilgan pedagogik yordam o‘quvchilarning o‘quv faoliyatini faollashtirish, motivatsiyasini oshirish, emotsional barqarorligini ta’minlash va ijtimoiy

moslashuvini yaxshilashga xizmat qiladi. Natijada bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy tayyorgarligi takomillashib, ta’lim jarayonining samaradorligi oshadi.

**Foydalanilgan adabiyotlar**

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2021. – 464 b.
2. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. O‘RQ–637-son. 2020-yil 23-sentabr.
3. Vygotskiy L.S. Pedagogik psixologiya. – Moskva: Pedagogika, 1991. – 480 b.
4. Leontyev A.N. Faoliyat. Ong. Shaxs. – Moskva: Politizdat, 1977. – 304 b.
5. Rubinshteyn S.L. Umumiy psixologiya asoslari. – Sankt-Peterburg: Piter, 2002. – 720 b.
6. Elkonin D.B. Ta’lim psixologiyasi. – Moskva: Akademiya, 2007. – 384 b.
7. Davydov V.V. Rivojlantiruvchi ta’lim nazariyasi. – Moskva: INTOR, 1996. – 544 b.
8. Slastenin V.A. Pedagogika: oliy o‘quv yurtlari uchun darslik. – Moskva: Akademiya, 2013. – 608 b.
9. Babanskiy Yu.K. Pedagogik tadqiqotlar metodologiyasi. – Moskva: Pedagogika, 1982. – 192 b.
10. Tolipov U.Q., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. – Toshkent: Fan, 2006. – 261 b.